

na zavest je bila pod hudim pritiskom tudi v šolstvu. Na tem področju so bili v veliko slabšem položaju kot Slovenci, saj so še ob zlomu monarhije zelo malo uporabljali slovaški jezik v ljudskih šolah, poleg tega pa niso imeli nobene srednje ali visoke šole v lastnem jeziku. Hud je bil pritisk na državne uslužbenke.

Kljub vsemu pa so Slovaki v nekaterih primerih – vsaj začasno – prehiteli Slovence. Leta 1848 so oblikovali jasen narodni program, 1. svetovno vojno pa so na njenem začetku sprejemali, če smemo danes to šteti kot prednost, mnogo manj navdušeno kot Slovenci. Več kot razlik pa je v razvoju obeh narodov vendarle podobnosti. Oba naroda sta se kot nevladajoča v zadnjih desetletjih 19. stoletja tako gospodarsko kot kulturno in politično okrepila. Pri Slovencih je razvoj šel dalje in tako so Slovaki ob koncu stoletja na vseh področjih zaostajali za svojimi slovanskimi brati podobnega imena. Oboji so kljub hudim zameram svojo prihodnost videli v Avstro-Ogrski. Pri obeh se je zaradi gospodarskih razlogov – pri Slovakah pa je bil vzrok še nacionalni pritisk – pojavilo izseljevanje iz domovine tako znotraj avstro-ogrškega okvira kot v evropske in čezmorske dežele. Na političnem področju so se razdelili – Slovaki malce pozneje – ob koncu 19. stoletja najprej na dva, takoj potem pa z oblikovanjem socialdemokratskega tabora na tri tabore. Znotraj obeh narodov so se pojavljali renegati. Podobna sta tudi načrta povezave s sorodnimi sosedi: pri Slovakah se je tako razvila češko-slovaška, pri Slovencih pa jugoslovanska ideja.

Poglavje prinaša tudi opis usode obeh narodov med 1. svetovno vojno, njun odnos do nje in razpadanja monarhije ter njun prispevek pri tem. Opisuje tudi šibke stike in povezave med Slovenci in Slovaki do leta 1918 in slabo medsebojno poznavanje kot posledico.

Naslednje poglavje (Slovenci in Slovaki med avtonomijo in centralizmom 1918–1938) ima že dovolj zgovoren naslov. V njem spoznamo ureditev, ali bolje rečeno, urejanje narodnega vprašanja in ustavnopravnega položaja obeh v novih državnih okvirih, socialni položaj ter njunemu gospodarski in politični razvoj. Predstavljene so opredelilne političnih strank do centralizma in unitarizma v češko-slovaški in jugoslovanski družbi. Avtor nam znova prikazuje množico paralel v razvoju. Oba naroda sta z vstopom v novo (večnarodno) državno povezavo veliko pridobila. Rešena pritiska germanizacije in madžarizacije sta se gospodarsko, kulturno, politično razvijala. Bila sta konstitutivni narod v svojih državah, njuna jezika sta bila enakopravna (toda Slovenci so se morali kasneje otepati z agresivno srbščino in cirilico). Vendar je pri obeh opazno tudi razočaranje, saj sta od nove skupne države veliko pričakovala. Tako prva Češko-slovaška kot Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Jugoslavija) sta bili unitarno in centralistično urejeni. Ves

čas so bili navzoči nasprotni pogledi in zahteve. Različni usodi sta naroda doživljala v 2. svetovni vojni: Slovakom je namenila lastno državo (o njeni naravi veliko pove podatek, da je v prvih dveh mesecih nje-nega obstoja prenehala izhajati polovica periodičnih publikacij), Slovincem okupacijo.

Druga polovica knjige je namenjena prikazu poročanja slovenskega časopisja med obema vojnama o Slovakah in narobe. S primeri naslovov izbranih člankov, ki pomenijo le iztočnico za opis časovnega okvira, nas avtor vodi med osnovnimi temami in potezami pisanja poglobitnega slovenskega in slovaškega časopisja. Tretje poglavje (Slovaški politični tisk o Slovencih 1918–1941) prinese sedem naslovov, četrto (Slovenski pogledi na Slovaško vprašanje 1918–1938) pa enajst. V prvi polovici dela prevladuje zgodovina političnega delovanja, v drugi pa se ji z večjo težo pridružuje še drugo. V njej se nam razgrinjajo še poročila o kulturnih dogodkih, delu društev, življenju univerz, odzivih na mednarodne dogodke, mesto v njih so našli tudi pomembni posamezniki ipd. Vse to pa se velikokrat tudi ni moglo izogniti političnim predznakom.

Avtor je pri delu uporabil slovaške in slovenske časopise in revije, uradne liste obeh držav iz obravnavanega časa, nekaj objavljenih virov ter obsežno število knjig in člankov. Knjiga je tudi bogato ilustrirana. Kazalo bi morda uporabiti še (morebiti obstoječe) arhivsko gradivo iz zapuščin posameznikov iz obravnavanega časa. Vendar ta namig ni mišljen v slabšalnem pomenu, saj ne dvomim, da ni prišel na misel tudi avtorju samemu ali da se morda avtor celo že ne pripravlja na kaj takega. Ob primerjavi z drugimi spoznavaj zgodovino lastnega naroda v novi luči.

Bojan Himmelreich

Jure Maček, Človek ne more mimo, ne da bi pustil sled ..., Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXIV, Maribor 2006, 48 strani; razstava v razstavišču Archivum, avtor Jure Maček, 25. maja 2006 do 10. decembra 2006

V letu 2006 je višji arhivist Jure Maček v Pokrajinskem arhivu Maribor pripravil razstavo in katalog arhivskega gradiva, izbranega predvsem iz osebni fondov nekaterih za Maribor pomembnih oseb, ki so delovale v obdobju med obema vojnama. V katalogu je ob uvodniku direktorice dr. Slavice Tovšak avtorjevo besedilo. V njem je najprej osvetlil zgodovino zbiranja gradiva privatne proveniencije ter zakonodajo, ki se je nanašala na tovrstne arhivalije,

nato pa je opisal stanje osebnih fondov v Pokrajinskem arhivu Maribor. Še pred ustanovitvijo arhiva je mnogo pomembnega gradiva zbralo že Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko, ki je predvsem na podlagi osebnih poznanstev pridobilo in skrbno shranilo mnogo privatnih dokumentov, ki bi se v nasprotnem primeru najbrž izgubili. Tako je mariborski arhiv že med obema vojnama pridobil gradivo dr. Franja Rosine, Franca Feuša, Lavoslava Gregorčca, Lovra Herga, Ivana Križaniča, Mihaela Lendovška, Martina Meška, Ljudevita Pivka, Frana Jankoviča, Jakoba Zemljčiča, Vekoslava Spindlerja, Antona Trstenjaka, Nika Vrabla, Rudolfa Maistra, Franca Kovačiča in drugih. Po drugi svetovni vojni se je položaj spremenil in oblasti niso bile ravno naklonjene zasebni lastnini, vseeno pa je arhiv pridobil nekaj pomembnih privatnih fondov: Janko Sernec, Božidar Kryl, Ožbalt Ilauinig, Anton Korošec, Avguštin Stegenšek, Lenart Boezio idr. Omenja pa še fonde iz novejšega časa: Franca Vogelnika, Antona Medveda, Romana Savnika, Radoslava Pipuša, Ivana Krambergerja, Štefke Cobelj, Edvarda Glaserja, Franca Lastavca, Ivana Kosa, Vaneka Šiftarja, Emane Pertla, Zlate Vokač, Leona Štuklja.

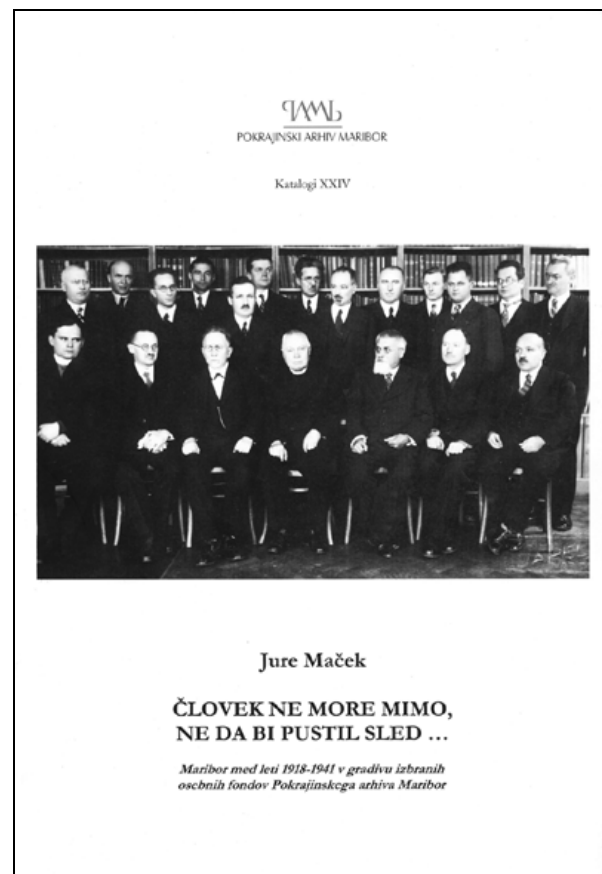
Glavna skupna značilnost privatnih fondov je fragmentarnost vsebine, pogosto tudi neurejenost in nepreglednost gradiva. Vendar pa ne gre prezreti pomena, ki ga ima v teh fondih ohranjeno gradivo za raziskovalce, saj lahko pogosto, posebej s prebiranjem ohranjene korespondence, "obogatijo, osmislijo ter pripišejo življenjsko noto drugače suboparno nanižanim zgodovinskim dejstvom in podatkom. Nastavljajo osebno ogledalo vsakokratnemu zgodovinskemu dogajanju ter pripomorejo k bolj s človeško podobo obarvanemu pogledu na preteklost".¹

V naslednjem poglavju je avtor orisal Maribor med letoma 1918 in 1941, ki se je prav takrat rešil prevladujoče nemške podobe. Na družbenopolitičnem, kulturnem, gospodarskem in znanstvenem področju so se pojavili slovensko usmerjeni posamezniki, odpuščene nemške uradnike in učitelje pa so nadomestili slovenski, številni tudi priseljeni s Koroškega in Primorskega. V kulturi so se Mariborčani v želji po oddaljitvi od Nemcev zgledovali po angleških, francoskih, najraje pa čeških vzorih. Kar zadeva znanost so bili dejavni predvsem na političnem, kulturnem, cerkvenem, literarnozgodovinskem, arheološkem, jezikoslovnem, etnološkem in geografskem področju.

V sklepu je avtor zapisal še, kako je izbral gradivo za razstavo: iz celote osebnih fondov je izluščil 22 posameznikov, ki so vsak na svojem področju opazno vplivali na razvoj Maribora med obema vojnama. Ta-

ko kot na sami razstavi so tudi v katalogu posamezne osebnosti razvrščene v abecednem redu, ob vsaki pa so dodani še fotografije, skice in zanimivi dokumenti iz njihovega življenja:

Franjo Baš (etnolog, geograf in zgodovinar) je bil med drugim banovinski arhivar; Egon Baumgartner (numizmatik) je bil eden najpomembnejših raziskovalcev srednjeveške numizmatike v Sloveniji; Aleksander Dev (arhitekt), čigar najbolj znano delo je še danes cenjeni Hutterjev blok v Mariboru; Janko Glaser (pesnik, literarni zgodovinar in bibliotekar) je bil ravnatelj Študijske knjižnice v Mariboru; Anton Korošec (teolog in politik), ustanovitelj Slovenske kmečke zveze za Štajersko in predsednik Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu; Ivan Kos (slikar in grafik) je bil predstavnik ekspresionizma in nove stvarnosti; Franc Kovačič (teolog, zgodovinar, urednik) je dal pobudo za ustanovitev Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko, ki je

Odbor Zgodovinskega in Muzejskega društva v Mariboru ob 70-letnici dr. Frana Kovačiča leta 1937. Od leve proti desni stojijo: A. Trstenjak, B. Stupan, J. Šedivy, V. Petkovšek, J. Glazer, E. Baumgartner, F. Žužek, F. Minařik, I. Jančič, V. Novak, I. Kos, F. Baš, A. Dolar. Od leve proti desni sedijo: A. Osterc, N. Vrabl, J. Tomiňšek, F. Kovačič, L. Poljanec, A. Vales, M. Heric.

¹ Jure Maček: *Človek ne more mimo, ne da bi pustil sled: Maribor med letoma 1918 in 1941 v gradivu izbranih osebnih fondov Pokrajinskega arhiva Maribor*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2006 (Katalogi/Pokrajinski arhiv Maribor; 24).

nato izdajalo Časopis za zgodovino in narodopisje, katerega urednik je bil; Rudolf Maister (general in pesnik), ki je zasedel slovensko narodnostno območje na Štajerskem, po katerem je po sklenitvi mirovne pogodbe z Avstrijo bila potegnjena državna meja; Gabrijel Majcen (šolnik in zgodovinar) je napisal več učnih knjig, ukvarjal pa se je predvsem z lokalno zgodovino; Anton Medved (teolog, pisatelj in govornik) je bil profesor na mariborski klasični gimnaziji, dejaven je bil v številnih narodnozavednih društvih in seveda kot duhovnik; Franc Minařik (farmacevt, zgodovinar medicine in farmacije) je bil lastnik lekarne, zbiral in preučeval pa je farmacevtsko zgodovinsko gradivo; Fran Mišič (avtor potopisov, koroški narodnjak) je objavljaj potopise iz slovenskih Alp, s Pohorja, Slovenskih goric in Jadrana; Ljudevit Pivko (narodni delavce in politik) je bil soustanovitelj mariborskega Sokola, bil pa je tudi poslanec v narodni skupščini; Oton Ploj (narodnjak, notar) je bil eden od prvih notarjev v teh krajih, ki so dosledno uradovali v slovenščini; Miroslav Ploj (politik) si je že pred prvo svetovno vojno prizadeval za enakopravnost slovensčine v šolah in uradih ter za slovensko univerzo; Josip Priol (šolnik, sadjar) je preučeval sadne sorte, bolezni, škodljivce in tehniko varstva rastlin; Franjo Rosina (odvetnik, politik) je kot podpredsednik Narodnega sveta za Štajersko pomagal, da so leta 1918 prevzeli civilno oblast na Spodnjem Štajerskem; Bogo Teplý (zgodovinar, muzealec) je bil ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru; Alojzij Trstenjak (krajevni zgodovinar) je napisal številne članke o zgodovini Ormoža in okolice; Niko Vrabl (pravnik, kulturni delavec) je bil sodnik in pozneje upravnik Moške kaznilnice v Mariboru; Franjo Žebot (časnikar, politik) je bil vodja Tiskarne sv. Cirila in Metoda; Davorin Žunkovič (publicist) je bil polkovnik, a se je ljubiteljsko ukvarjal z jezikoslovjem, toponomastiko in slovansko arheologijo.

Mojca Horvat

Tovarna avtomobilov Maribor: sledovi mariborskega gospodarstva v arhivskem gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor: 60 let – spominski zbornik, Pokrajinski arhiv Maribor, Katalogi XXVIII, Maribor 2007, 99 strani; razstava v razstaviščih Archivum, Had in Per gradus, avtorji: Jure Maček, Sabina Lešnik, Stanislav Ajdič, Anton Vagner, 5. oktober do 23. december 2007

O pomenu TAM-a

Tovarna avtomobilov Maribor je uradno dobila to ime v začetku leta 1947, industrijska dejavnost pa v

resnici sega v leto 1941, ko je okupacijska oblast začela tu graditi tovarno letalskih delov za nemško vojno letalstvo. Leta 1943 je tako stekla proizvodnja gonil letalskih vijakov. Po osvoboditvi je minilo precej časa, preden je ministrstvo za industrijo v Beogradu izdalo sklep o namestitvi avtomobilske tovarne v Mariboru in prenosu licenčne izdelave tovarnjaka PRAGA, poznejšega PIONIRJA, v Maribor. S tem je bil položen temelj tovarni, ki se je v naslednjih letih razvila v enega najprepoznavnejših in najuglednejših industrijskih in gospodarskih sistemov v državi Jugoslaviji; gospodarska vozila z blagovno znamko TAM je (bilo) namreč mogoče videti na cestah štirih kontinentov sveta. Tovarna avtomobilov Maribor, skrajšano TAM, ni bila le tovarna cestnih vozil, ampak tudi valilnica strokovnjakov – v njej so nastajali, rasli ter svoje znanje in izkušnje prenašali v druge gospodarske sisteme, šolstvo, raziskovalne in razvojne oddelke, na univerze ter končno tudi na odgovorna mesta tedanjega družbenega in političnega življenja.

TAM (stal je na Teznu) je zaposloval okoli 9 tisoč ljudi, še vsaj toliko delovnih mest pa je bilo vezanih na proizvodne programe v okolici Maribora in po vsej državi. Letna proizvodnja je dosegala število 9 tisoč vozil in motorjev in več. Primerno pa je bila organizirana tudi skrb za zaposlene. V raznih ob-

